

KİTABI – DƏDƏ QORQUD ABİDƏSİNDƏ AİLƏ TƏRBİYƏSİ

Yusif QAZIYEV,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
Əməkdar müəllim

1. Oğuzların ailə tərkibi və onlar arasında münasibətlərin yaranması və formalaşması.

Oğuz İttifaqında ailə tərbiyəsi, ailə məhəbbəti məqsədyönlü əsaslarla həyata keçirilirdi. Ailənin formalaşmasında ağısaqqalların, xüsusən, ozanların böyük qayğısı və rolu olmuşdur. Onlar toy və digər məclislərdə ailənin tərbiyəsinin qoyuluşunu söz və nümunələrlə ailə üzvlərinə, cəmiyyət üzvlərinə çatdırırdılar. Ailənin necə olmasını, formalaşmasını Bayat tayfasından olan Ozan – Qorqud ata oğuzların bilicisi kimi çıxış edirdi. Gələcəkdən qərribə xəbərlər söyləyirdi. Allah onun könlünə ilham verirdi...

Qorqud ata oğuz xalqının çətin işlərini həll edirdi. Nə olsa, Qorqud ataya danışmayınca iş görməzdilər. O nə buyursa, qəbul edirdilər, sözün tutub gedirdilər (D – 2). Təsədüf deyildir ki, xalq onun adına əlavə Dədə sözünü artırmışdır. Onu «Dədə Qorqud» kimi səsləyirlər.

Dədə Qorqud topuz çala-çala Oğuz ailələrini təbiyə edirdi. Ailənin məqsədəuyğun formalaşması üçün insanları, ailə üzvlərini – atanı, ananı, oğlu, qızı səciyyəyləndirirdi və ayrı-ayrı insanları, ailə üzvlərinin necə olmalarını təbliğ edirdi. Bu mülahizələr dastanda qabarıq şəkildə şərh edilmişdir. Dastanda ailə üzvləri arasındakı münasibətlər – ata-oğul, ana-oğul, ər-arvad, qardaş-bacı, qardaş-qardaş, ümumiyyətlə, valideyn – övlad münasibətləri qabarıq şəkildə şərh edilmişdir.

Məsələn, Dədə Qorqud deyirdi:

Qız anadan görməyincə ögit almaz.

Oğul atadan görməyincə süfrə çəkməz.

Oğul atanın yetiridir, iki gözünün biridir.

Dövlətli oğul qopsa, ocağının gözidir.

Oğul dəxi neyləsün, baba ölub mal qalmasa.

Baba malından nə faydə, başda dövlət olmasa...

Dizin basub oturanda halal görkli.

Dölimindən ağarsa, baba görkli.

Ağ südin toya əmzirsə, ana görkli.

Yanaşub uda girəndə qara buğır görkli.

Sevgili qardaş görkli (D – 6).

Buradan aydın olur ki, hər bir Oğuz qızı qeyd edilən öyüdü mənimsəməlidir. Hər bir oğul Dədə nəsihətini həmişə yaddaşında saxlamalı, ona əməl etməlidir. Belə bir atalar məsəli vardır: «Qızını döyməyən, dizi ni döyər», «Yaxşı oğul nə edir ata malını, pis oğul nə edir ata malını». Yəni ağıllı oğul ata malı olmasa da, o malı özü qazana bilər, pis övlad ata malının qədrini bilmir, mal tezliklə aradan gedir. Dədə Qorqudun bu nəsihətləri bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Bununla yanaşı yuxarıdakı misralarda göstərilirdiyi kimi valideyn məsuliyyəti dastanda daha ön sıraya çəkilir. Ata və ana övladları qarşısında nümunəvi olmalıdırlar, onlar ailədə və ictimai həyatda nöqsan və xətalara yol verməməlidirlər. KDQ-də Dədə Qorqud bu tərbiyə üsullarını geniş təbliğ edir.

Dədə Qorqud ailədə əsas aparıcı qüvvəni, ailə tərbiyəsində ata-ananın rolunu yüksək qiymətləndirir. Bununla yanaşı valideynlərin ailə tərbiyəsində heç də istənilən qayda da, istənilən səciyyə və xasiyyətdə olmamışdır. Ona görə Dədə Qorqud bəzi ailə başçıları-

nı səciyyəyləndirib, onları vahid tərbiyə metod və üsuluna çağırırdı. Bu baxımdan ailədə ananın roluna üstünlük verir. Ozan deyir: «Qarılar dörd dürlüdü: birisi soldıran soydur, birisi toldıran toydur, birisi evin tayağıdır, birisi necə söylərsən, bayağıdır. (D-6).

Dədə Qorqud izah edir: «Evin dayağı odur ki, çöldən-bayırdan evə bir qonaq gəlsə, əri evdə olmasa, o gələn adamı yedirir-içirir, əzizləyib-oxşayır, yola salır. O cür arvad Ayışə, Fatimə cinsidir...Gəldin, o ki soy soldurandır, oğrunca yerindən qalxır, əl-üzünü yumadan doqquz bozlaşanla bir bardaq qatığı gəvələyər, tıxıb-basib doyunca yeyər, əlini böyrünə vurur, deyər: «Bu evi görüm, xaraba qalsın! Ərə gedəndən bəri qarnım da doymadı, üzüm də gülmədi...»

Gəldin, o ki toy dordurandır, tərpnəncə yerindən qalxdı, əl-üzünü yumadan obanın o ucunu bu ucuna çırpışdırdı. Söz-şayiə yaydı, qapılara qulaq qoydu. Öyünəyədək (günorta yeməyi – Y.Q.) gəzdi...

Gəldin, o ki necə desən bayağıdır, əri evdə olanda çöldən-bayırdan evinə bir abırlı qonaq gəlsə, əri desə ki, çörək gətir, yeyək; qonaq da yesin. Desə, bişmiş çörək daimi deyil, yemək lazımdır. Arvad deyər: «Neyləyim, bu yıxılacaq evdə un yox, ələk yox. Dəvə də dəyirmanı gəlmədi. ...Nə gəlirsə, mənim sağrıma gəlsin», - deyər əlini yanına vurur, üzünü o tərəfə, çağrısını ərinə göndərər. Min söylərsən, birisini eşitməz, - ərini sözünü qulağına almaz» (D – 7,8,9).

KDQ-də aydın olur ki, ailə tərbiyəsində atadan öncə ana daha böyük məsuliyyət daşıyır. Çünki ata necə deyərler «Çöl quşudur. O, həmişə əkində, biçində, ov ovlamaqda, Vətənin keşiyində, xarici basqınların qarşısının alınmasında və s. dövlət işlərində iştirak edir, həftələrlə, aylarla, hətta illərlə ailədən ayrı düşür. Ona görə ailə tərbiyəsində məsul şəxs anadır.

Bu baxımdan KDQ-də Dədə Qorqud analara olan mənfəi və müsbət iradlarını göstərməklə onları vahid tərbiyə sistemi ətrafında toplamaq fikrindədir və gənc ailələrə çatdırır ki, həyatda ailədə aparıcı qüvvə olan qadınlara simalarını açıb göstərir və çalışır ki, qurulmaqda və formalaşmaqda olan gənc ailələr dastanda göstərilən «Evin dayağı» olan qadınlardan olsunlar, fitnə-fəsada uyub «soy solduran», «toy dolduran», «bayağı» qadınlardan olmasınlar.

Bununla yanaşı KDQ-də Dədə Qorqud «soy solduran», «toy dolduran», «bayağı» qadınlara həyatda baş vermələrini ailə-məişət və ictimai həyat məsələləri ilə bağlayıb başvermə səbəblərini cəmiyyətə işarə edir. O, bayağı qadının dili ilə deyir: «Neyləyim, bu yıxılacaq evdə un yox, ələk yox. Dəvə də dəyirmanı gəlmədi...»

«Bayağı» qadının bu sözündən iki məsələ başa düşülə bilər: bir odur ki, qadın ərə köçürülərkən (toy olarkən) onun cehizi ya zəif olub, cehizdə əsas lazım olan şeylər olmayıb, məsələn, «ələk», ya da tamamilə cehiz verilməyib. Burada ikinci tərəf kişi tərəfidir ki, o ailəsinin ailə problemlərini vaxtında həll etməyib, məsələn, vaxtında «un» problemini və sair məsələləri həll etməyib.

Dədə Qorqud «soy solduran qadınları xarakterizə edib demək istəyir ki, ailədə qadın israfçılığa yol verməməlidir. Evin urzasını isrifli işlətməlidir. Bu baxımdan atalar demişdir: «Kişi seldir, arvad göldür», «Pis kişi bir belədir, pis qadın bir cəhənnəmdir».

«Toy dolduran» qadınlara gəldikdə dastanda Dədə Qorqud demək istəyir ki, qadın evdar olmalıdır, o söz gəzdirməməlidir. Ev-əşiyini qoyub məqsədsiz qonşulara, yaşayış məntəqələrinə getməməlidir. Belə qadınlara «küp yeridən», «ara vuran», «yalançı, şayiə yayan» və s. xoşagəlməz sözlər deyirlər.

Dədə Qorqudun qeyd etdiyi «evin bayağı» adlanan qadınlara müqəddəslər nəslini yaşadanlardır. Onlar cəmiyyətdə həmişə qabaqcıl qadınlara olmuşlar və nümunəvi ailələrin formalaşmasına yardımçı olmuşlar.

Beləliklə, ailədə ailə üzvləri arasında cərəyan edən münasibətlər – övladlara, ata-ana qayğısı, övladların ata-ana məhəbbəti, qardaş-bacı münasibəti və s. s. s. ədalətli ailənin mənbəti, onun dünya görüşünü biruzə verir. Bu da müasir millətimiz üçün səciyyəvidir.

Yeri gəlmişkən, Oğuz İttifaqında ailə məhəbbəti o qədər güclü idi ki, hər bir ailə üzvü bir-birinə yaxın, biri digəri üçün canından keçən, şirin və sıx məhəbbətə malik idilər. Bu məhəbbət Qazan xan ailəliklə Əsir düşdüyü zaman Qazanın oğlu Uruzun anasına xitabən dediyi sözlərdən aydın olur. Türk əxlaqı, türk namusu ucubandan oğul anasının namusu xatirinə anasına deyir ki, onu anası tanımamazlığa vursun, əgər onu ka-

bab çəkib tusta qızlara yedirsələr, ana sən o kababdan birinin yerinə ikisini ye! (D – 54).

2. «Kitabi-Dədə Qorqud» abidəsində ailə tərbiyəsinin məzmunu, məqsəd və vəzifələri ictimai səciyyəyə daşıyırdı.

KDQ boylarında tərənnüm edilən ən vacib və önəmli vəzifələrdən biri və ən başlıcası övladlarına səxavətli, mərd, məcrur olmalarını, öz milli qürurunu – türkçülüüyü qorumağının təbliğidir və onun praktik həyatda həyata keçməsinə nail olunmasıdır. Onlar uzaq keçmişdən miras qalmış ata-babalarının adət-ənənələrini yaşadırdılar. Bu adət-ənənələrdən bəzilərinin adlarını qeyd etmək yerinə düşər;

1. Xanlar xanı Bayındır xanın vaxt-aşırı və bəylər bəyi Salur Qazanın ildə bir dəfə şadlıq məclisləri keçirmələri o dövrün ictimaiyyətinə və qonşu xalqları heyran etmişdir. 2. Övladı olmayan qadına Oğuz igidlərinin Allahdan övlad diləmələr. Bu məqsədlə ziyafət məclisləri qurmaları əsas meyar idi. 3. Ad qoyma mərasimləri. 4. Toy məclisi. 5. Oğuz igidlərinin səxavətli sözlərinə ümid vericiklərinə sadıq olmaları mövcud idi. 6. Ulu sözünü eşitmək, ata sözünün dahiliyyəsinə əməl etmək. 7. Maddi nemətlərin ictimai-sosial bölgüsü. Məsələn, Salur Qazanın evinin yağmalanması. Həmçinin KDQ-dan göründüyü kimi oğuzların maldarlıq təsərrüfatı, ovçuluq və qarətlər zamanı ələ keçirilən qənimətlər icma arasında bölünürdü və rəhbərlərə - Bayındır xana və Qazan xana pay verilir. 8. Oğuzlarda hakimiyyət irsi xarakterdə deyildir. Ancaq hakimiyyətdə tabelik münasibətləri qəbilələrin demokratik hərbi həyat tərzini (Ordu icması) ənənə şəklini almışdır. 9. Qanun-qaydaların və onların icralarının vahid mərkəzdən Bayındır xanın Divan məclisi tərəfindən idarə edilməsi bir demokratik ənənə idi.

Göründüyü kimi, KDQ-u və ənənələrlə gənclər Vətənə, torpağa, təbiətə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunub, əxlaq normalarına yiyələnirdilər. Bu ənənələrdə azad sevgi, ata-ana məhəbbəti, namus, qeyrət, digər əxlaq normaları və qadağalar, düşməne nifrət, doğma torpağa bağlılıq, bu torpağın azadlığı uğrunda hər cür mübarizəyə və döyüşə hazır olmaq və s. öz ifadəsini tapmışdır. Yuxarıda adı çəkilən ənənələr gəncləri öz soy-kökü zəminində kökləyib tərbiyə etməklə, onları öz tarixinə, mədəniyyətinə yaxınlaşdırır.

Yeri gəlmişkən, Türk xalqlarının pedaqoji fikir tarixində «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı elə bir mərhələ təşkil edir ki, onun alternativini yoxdur. O özündən sonrakı dövrlərdə də pedaqoji fikrin inkişafına güclü təkan vermişdir.

Oğuzlarda böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsi həm ata, həm də dayələr vasitəsilə həyata keçirilirdi. Dastanın I boyunda – «Dirse xan oğlu Buğac boyu»nda deyilir: «Bir neçə müddətdən sonra bir oğlan toğurdu. Oğlanuğunu dayələrə verdi, sağaltdı». (D – 15).

At ayağı külük, ozan dili çevik olur. İyügülü ulalur, qapızgali böyür. Oğlan on beş yaşına girdi. Oğlanın babası Bayındır xanın ordısına qarışdı (kts-35-36, D-15).

Dastanda valideynlər bütün ömür boyu övladlarına qayğı göstərmişlər. Hətta ölüm ayağında övladlarının tərbiyəsinə və davranışlarına (istər yaşlı, istər gənc, istər uşaq olsun) nəzarət etməyi yaxınlarına tapşırırdılar. Məsələn, dastanın V boyunda – «Duxa qoca oğlu Dəli Domrul boyunu bəyan edər, xanım hey!» Dəli Domrul onun canını almağa gəlmiş Əzrayıldan xahiş edir ki, imkan versin, o, balalarını halalına (həyat yoldaşına) tapşırınsın. Dastanda deyilir: «Mərə, dəli qavat! Dəxi nə Aman dilərsən? Ağısaqqallı baban yanına vardım, can vermədi. Ağbırçekli anan yanına vardın; can vermədi. Dəxi kim versə gərək?!» - dedi. Dəli Domrul aydır: «Həsətim vardır, bulışayım». - dedi. Əzrayıl aydır: «Mərə dəli, həsrətim kimdir?» Aydır: «Yad qızı halalın var, andan mənim iki oğancığım var, əmanətim var. İsmarlaram anlara, andan sonra mənim canım alsan», - dedi (D – 165-166).

Oğuzlarda böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsi həm ata və ananın himayəsi, həm də dayələr vasitəsilə həyata keçirilirdi. Dastanın Dirse xan oğlu Buğac boyunda deyilir: «Oğlanuğunu dayələrə verdi, saqlatdı».

Uşaq müxtəlif oyunlarda (ox atmaqda, at çapmaqda, güz tutmaqda və s.). 15 yaşından ov ovlamaqda, orduya qarışub yurdu qorumaqda, məişət və təsərrüfat işlərində iştirak edib vətəndaşa çevrildi. Oğuz icmasında Vətənə və ailəyə bağlılıq mövcud idi.

(Davami var)